

EEN PORTRET VAN QUEBEC

Het rebelse stiefkind van Canada*

Leonie Jansen

Op 15 augustus 1996 stapte ik op vliegveld Mirabel bij Montréal uit een afgeladen Boeing 747 van de KLM en verliet daarmee het laatste stukje Nederland. Voor me uitgestrekt lag Canada, zowel in ruimte als in tijd. Eén semester zou ik in dit gigantische land gaan wonen en studeren. Mijn bestemming: de hypermoderne universiteit van het provinciestedje Sherbrooke, in de Franstalige provincie Québec. Onderweg maakte ik kennis met het typische Canadese, lichtglooiende landschap van velden en bossen, dat hier en daar onderbroken werd door een graanschuur, een wit houten huis, een verlaten benzinstation of een van de ontelbare snackbars die Noord-Amerika rijk is.

Groot, leeg, en verstikkend warm, dat was mijn eerste indruk van het land: totaal het tegenovergestelde van Nederland. Voor de Universiteit van Sherbrooke gold hetzelfde: in plaats van het sfeervolle Academieggebouw in hartje Groningen, stond hier voor me een betonnen minidorp aan de rand van de stad, compleet met wegen, bushaltes en stopborden. Verder waren er een schouwburg, een mini-supermarkt, een kapper, een computerwinkel en een cafetaria.

De Universiteit van Sherbrooke is een jonge universiteit in een jong land. Gebouwd in 1954, in een tijd waarin de universiteiten in Noord-Amerika door de toenemende welvaart als paddestoelen uit de grond schoten, is deze universiteit een voorbeeld van Canada's moderniteit, zoals het stadje Sherbrooke alleszins typerend is voor de cultuur van Québec. Aan deze moderniteit en cultuur gaat echter een geschiedenis vooraf, die ik in dit artikel zal uitdiepen aan de hand van een andere universiteit, de tegenpool van de Universiteit van Sherbrooke: de Universiteit van Laval, gesticht in 1852 in de hoofdstad Québec.

De oprichting van Laval heeft heel wat voeten in de aarde gehad in het negentiende-eeuwse Québec, dat met ijzeren hand werd geregeerd door de katholieke kerk; het was de aan- en inzet voor een ideologisch conflict tussen ultramontanen en gallicanen. Deze strubbelingen, ook wel de 'universiteitentwist' genoemd, vormen een goede illustratie van de bewogen geschiedenis van het onderdrukte volk van Frans Canada, terwijl het leven van alledag op de Universiteit van Sherbrooke anno 1996 een beeld schetst van het studeren in deze

* Graag wil ik prof. dr. Jaap Lintvelt en N. Gosman van het Canadees Studiecentrum van de RUG bedanken voor de enthousiaste en adequate wijze waarop ze mij en de andere uitwisselingsstudenten hebben begeleid. Voor het schrijven van dit artikel is als handboek gebruikt: Marcel Rioux, *Quebec in question* (3e herziene druk; Toronto 1978).

bijzondere regio, met haar hard bevochten identiteit van Franstalig eilandje in de zee van het Engelstalig continent Noord-Amerika.

Het ontstaan van Québec

In 1543 plantte de ontdekkingsreiziger Jacques Cartier de Franse vlag op het schiereiland Gaspé, niet meer dan een teen van de reus die later Canada zou gaan heten, en gaf hiermee het startsein voor de kolonisatie van de ongerepte bossen, bergen en meren die tot dusver aan de Indianen behoorden. Veel steun van het moederland kreeg Cartier niet, want Frankrijk had het te druk met de godsdiensoorlogen, en zo duurde het nog bijna een eeuw voordat de Fransen beseften welke rijkdommen voor het oprapen lagen in *la Nouvelle-France*. In 1603 voer Samuel Champlain, de vader van Canada, de St-Laurent op om het monopolie van de pels-handelaren te verstevigen. In 1608 stichtte hij de stad Québec, aan de oever van de St-Laurent. Hierna kwam langzamerhand de stroom immigranten uit Frankrijk op gang. Bont, visserij en handel vormden de belangrijkste bronnen van inkomsten.

De kersverse kolonie had veel te lijden onder aanvallen van Irokezen, maar floreerde tot de Engelsen hun opmars maakten vanuit het zuiden. Canada wist diverse aanvallen af te slaan, totdat in 1759 generaal Wolfe Québec innam na een verbitterde strijd op de Vlakten van Abraham en het land onder Britse heerschappij kwam te staan. Met het Verdrag van Parijs in 1763 stond Frankrijk haar Noord-Amerikaanse territoria definitief af aan Engeland. Met 'Canada' werd in die tijd slechts het pas veroverde, Franstalig gebied bedoeld; pas later zou deze provincie met 'Québec' worden aangeduid, naar de gelijknamige hoofdstad.

Engelse bezetting en katholiek keurslijf

De Engelsen besloten geen strenge assimilatiepolitiek te voeren ten opzichte van de Fransen, en door middel van de *Québec Act*, van 1774, kwamen ze hen zelfs cultureel tegemoet: het Franse burgerlijk recht werd ingevoerd naast het Britse strafrecht, het Frans werd erkend als tweede officiële taal en de rooms-katholieke kerk kreeg alle bestuurlijke macht in de provincie. Wel vervulden de Engelsen alle belangrijke functies in politiek en economisch opzicht. Zij bevolkten de paar steden die Canada rijk was en vormden de financiële en intellectuele elite, terwijl de Franstaligen voornamelijk werkzaam waren in de agrarische sector.

De Québécois hunkerden naar erkenning van hun eigen identiteit. Overleven was het enige dat nog telde voor het groepje van 65.000 Franstaligen dat besloten had in Nieuw-Frankrijk te blijven en de bezetter het hoofd te bieden; *la survivance* beheerste het denken en doen. Ze beseften goed dat een kleine populatie in hun nadeel werkte en begonnen zich in snel tempo te vermenigvuldigen: vanaf het einde van de achttiende eeuw verdubbelde de bevolking zich om de 25 jaar. Een grappig gevolg hiervan is dat veel Québécois heden ten dage dezelfde naam dragen. Zo heeft één op de vijftig inwoners van Québec (zo'n 180.000) de

achternaam Tremblay. Hun aller voorouder, Pierre Tremblay, zette in 1647 voor het eerst voet op Canadese bodem.²

Behalve door een schrikbarende groei kenmerkte deze bevolkingsgroep zich door een in zichzelf gekeerde houding ten opzichte van de buitenwereld, als stilzwijgend protest tegen de Engelse overheersing. Landbouw was altijd al de traditionele bestaansvorm geweest voor de Québécois (in vroeger tijden geëvenaard door de pelshandel), en door deze traditie te onderhouden trachtte men de eigen identiteit te bewaren. Terwijl de industrialisatie in de rest van de wereld om zich heen greep, leefden de Québécois slechts voor hun stukje grond en voor God.

De kerk was oppermachtig, had alle facetten van het sociale leven in zijn greep, en streefde ernaar de bevolking in een nederige, onwetende positie te houden. De bevolkingstoename werd aangewend voor het stichten van grote aantallen pa-rochiedorpen in heel Québec. Kloosterorden werden uit Europa gehaald of gesticht en uitgezonden naar alle uithoeken van het land. Ziekenhuizen en onderwijs werden door de kerk verzorgd. In haar streven naar een eigen culturele identiteit als verlengde van het traditionele agrarisch en godsdienstig bestaan bouwde Québec zo een industriële en economische achterstand op die zou voortduren tot ver in de twintigste eeuw.

De vergaande bemoeienissen van de kerk met het dagelijks leven van de Québécois bereikten een hoogtepunt tijdens de regeerperiode van bisschop Ignace Bourget, die we ook zullen tegenkomen bij de universitaire twisten. Deze kerkvader regeerde het diocesis Montréal van 1840 tot 1876 en was zeer begaan met het lot van zijn volk. Elke aanval op Québec ervaarde hij als een aanval op de katholieke kerk zelf, en hij meende niet alleen de taak te hebben het Christendom te behouden en te verspreiden, maar ook om zijn gelovigen te leiden in hun dagelijkse beslommingen. Hij bediende zich hierbij van talloze mandementen en herderlijke brieven, die de pastoors van zijn parochies verplicht waren voor te lezen in de kerk, en die de mensen voorschreven wat ze moesten denken en doen.

Door middel van deze geschriften kon hij het gedrag van het volk in grote mate beïnvloeden. Niets ging hem te ver: hij stelde strenge leefregels en kledingvoorschriften op voor jonge meisjes, gaf de boeren tips en liet het hele volk bidden tijdens een sprinkhanenplaag, bepaalde op welke kandidaat de Québécois moesten stemmen bij federale verkiezingen, en verspreide nieuws uit de gehele wereld waarbij hij dicteerde voor wie gebeden diende te worden.

Censuur was een ander wapen van Bourget. Kranten, boeken en pamfletten werden door de censuurmolen van de kerk gehaald alvorens ze gepubliceerd mochten worden. Boeken die op de Romeinse Index stonden waren niet te vinden in Québec. De stichters van de eerste niet-christelijke bibliotheek werden in 1868 zonder pardon geëxcommuniceerd, evenals ieder ander die blijk gaf van interesse in dergelijke 'vrijmetselaarspraktijken'. Bij de Québécois leefde nauwelijks enige vorm van protest tegen dit strakke keurslijf, aangezien de combinatie van de Franse taal, de katholieke godsdienst en het boerenleven hen zowel in staat stelde

2 F. Tétu de Labsade, *Le Québec, un pays, une culture* Éditions du Boréal (Québec 1990).

om zich af te zonderen van de Engelsen als ook om zich tegen hen af te zetten. Protest tegen het kerkelijk regime was ondenkbaar, en wie zich niet langer wenste aan te passen kon altijd nog naar een andere Canadese provincie verhuizen. Tot halverwege de twintigste eeuw zou de kerk, die de Engelse (en later de Canadese) regering ondergeschikt aan zichzelf vond, een stevige vinger in de pap blijven houden in het politieke en sociale leven in Québec.

De universitaire twisten

Omstreeks 1840 realiseerde Bourget zich dat hem nog één ding ontbrak in zijn maatschappelijk monopolie: een universiteit. Het gehele onderwijs in Québec stond onder toezicht van de katholieke kerk: ondanks het streven van de Engelse regering en de liberalen om het onderwijs in een neutraal jasje te gieten, waren de diverse bisschoppen van de provincie erin geslaagd om het onderwijs wettelijk te laten verankeren in het kerkelijk systeem. Alleen de universitaire poot ontbrak nog aan het katholieke bouwwerk. Twee gevaren bedreigden echter Bourget's idealen: de Engelstalige, protestantse universiteit McGill, eerder die eeuw opgericht in Montréal, en de deconfessionalisering van het onderwijs in moederland Frankrijk, waar het liberalisme welig tierde. De kerk speelde daarom onder één hoedje met de conservatieve regering in Ottawa om alles wat leek op liberalisme de kop in te drukken, en kreeg uiteindelijk gedaan dat Franstalig Canada een katholieke universiteit mocht oprichten, onder voorwaarde dat de kerk het project zelf financierde en in ruil voor kiezers voor de toenmalige regering.³ De vraag restte alleen waar die felbegeerde universiteit moest komen: in Québec-stad of in Montréal?

Dit was het moment waarop de splitsing van Québec door beide bisdommen zichtbaar werd. Montréal werd aangevoerd door Bourget en de zijnen, ultramontanen in hart en nieren. Tegenstrever Québec stond onder leiding van ene Monseigneur Turgeon. In 1852 kreeg deze laatste het koninklijk charter van de regering en werd het seminarie van Québec omgedoopt tot provinciale universiteit. Behalve theologie bezat de kersverse *Université Laval*, genoemd naar Québec's eerste bisschop en oprichter van het bewuste seminarie, geen enkele faculteit. Het zou een half decennium duren voor de povere faculteiten rechtsgeleerdheid en medicijnen het licht zagen. De faculteit der Letteren werd voor het gemak bij de faculteit Theologie gestopt.

Montréal had ten tijde van de oprichting van Laval heel wat meer te bieden aan hoger onderwijs: zijn drie onafhankelijke scholen voor rechten, geneeskunde, letteren en het seminarie der Sulpicianen waren volgens Bourget veel beter in staat om een volwaardige universiteit te vormen, en bovendien bestond nu nog steeds het gevaar dat de studenten uit Montréal hun heil zochten bij het nabij gelegen en goed aangeschreven McGill. Bourget stond dan ook op zijn achterste benen en

3 A. Lavallée *Québec contre Montréal, la querelle universitaire 1876-1891* Les Presses de l'Université de Montréal (Montréal 1974).

begon een lange strijd om zijn eigen universiteit, die tot 1891 zou duren en die de provincie zou verscheuren. Ondernemend man als hij was, klopte Bourget voortdurend aan bij de instanties die hem vooruit konden helpen: de regering en het Vaticaan. Beiden wimpelden Bourget om dezelfde reden af: één universiteit was genoeg. De Engelse regering zag een tweede katholiek bolwerk niet zitten en het Vaticaan weigerde om redenen die historici tot op de dag van vandaag onduidelijk zijn. Maar Bourget beet zich vast in zijn levensideaal.

In 1861 nodigde de rector van Laval de jonge Franse priester Stremmer uit om theologie te komen doceren. Al gauw bleek Stremmer katholiek-liberale sympathieën te hebben; voor Bourget een wapen om Laval te beschuldigen van gallicanisme en liberalisme. Natuurlijk werd dit hevig bestreden door Québec en Stremmer werd de laan uitgestuurd. Maar de beschuldigingen leidden tot een compromis. Na veelvuldig brieven naar Rome te hebben gestuurd, waarin hij de verderfelijke invloed van het 'liberale broeinest' Laval haarfijn uit de doeken deed, en na menige bootreis en bezoek aan paus Pius IX, kreeg Bourget in 1876 het een voorstel voorgeschoteld: Montréal zou een filiaal krijgen van de universiteit Laval. Dit kon Bourget echter niet aanvaarden en hij legde zijn bisschopsmantel af.

Bourgets ontslag was voor Rome reden om een enquêteur naar Laval te sturen om de liberale praktijken van de universiteit grondig te onderzoeken. Zijn bevindingen: Québec was net zo doorgewinterd ultramontaans als Montréal en het gesoebat tussen de twee was al die jaren voor niets geweest. Althans, bijna voor niets: Montréal had nu wel een Franstalige, katholieke universiteit, zij het een kind van Laval.

De universitaire twisten hadden geen bestaansreden meer, maar laaiden toch weer fel op toen Bourgets opvolger, Monseigneur Fabre, net zo hard bleek te vechten voor een onafhankelijke universiteit. Gedurende veertien jaar zouden Québec en Montréal touwtrekken om bevoegdheden, faculteiten en seminaries, totdat Rome een punt achter de ruzie zette. Montréal kreeg zijn zin: grotere onafhanke-lijkheid. Het duurde nog een aantal jaren voor Montréal en Québec de strijdbijl begroeven, en pas in 1919 zou de universiteit volledige onafhankelijkheid krijgen.

De omslag: de 'stille revolutie'

De conservatieve ideologie van godsdienst en agricultuur zou in Québec het denken en doen blijven beheersen tot na de Tweede Wereldoorlog. Rond de eeuwwisseling had Canada een Franstalig staatshoofd, Wilfrid Laurier, en mede door hem kende Québec een korte, beperkte industrialisatie. Landbouw bleef echter de hoofdmoot van het sociaal-economisch leven. De Tweede Wereldoorlog zorgde voor drastischer veranderingen op gebied van industrie, economie en demografie, en deze zouden de maatschappij voor altijd veranderen. De boeren trokken met duizenden naar de steden. Québec begon een grootscheepse inhaalmanoeuvre.

Maar terwijl het *doen* werd aangepast aan de moderne tijden, het *denken* van de Québécois was daar nog lang niet aan toe. In 1944 kwam zelfs de extreem con-

servatieve Maurice Duplessis aan de macht, met steun van de katholieke kerk. Tussen maatschappij en cultuur gaapte een diepe afgrond. Toch broeide het. De faculteit der sociale wetenschappen van Laval was het hoofdkwartier geworden van de tegenstanders van Duplessis' conservatieve regime. De Québécois wilden veranderen, ze wisten alleen niet waarin, uitgaande van hun traditionele verheerlijking van het boerenleven en het katholieke geloof.

1960 was het jaar waarin het volk massaal het roer omgooide. Duplessis was overleden en er werden nieuwe verkiezingen uitgeschreven, die glorieus werden gewonnen door de liberalen. Het was het startsein voor het sociologisch fenomeen dat de naam 'stille revolutie' zou krijgen. De Québécois kwamen eindelijk tot het besef dat ze hun eeuwenoude conservatieve ideologie achter zich moesten laten als ze ooit wilden meetellen in de moderne wereld. De 'stille revolutie' betekende voor de Québécois een mentale bevrijding, een openstelling aan de wereld, nieuw leven en nieuwe ideeën. De kerken liepen leeg, de universiteiten stroomden vol.

Met de 'stille revolutie' kwam ook de onafhankelijkheidsdiscussie weer op. De separatisten gebruikten het hernieuwde nationalisme van de Québécois om een onafhankelijk, modern Québec te reclameren. Maar die sprong durfde de bevolking toch niet aan. In 1980 - en in 1995 weer - zei het 'nee' in een referendum. Die aarzeling valt goed te verklaren; enerzijds is het de vraag of een onafhankelijk Québec zich economisch kan redden, anderzijds vormt de Canadese nationaliteit geen bedreiging voor de zeer sterk ontwikkelde identiteit van de Québécois. De provincie profiteert van de tolerante taalpolitiek van Ottawa ten aanzien van het Frans. Canada is officieel tweetalig en men houdt zich daar braaf aan, behalve in Québec zelf, waar op eigen territorium vaak alleen het Frans wordt geduld.

De Universiteit van Laval verloor in 1919 misschien haar monopolie over het hoger onderwijs in Québec, maar ontwikkelde zich desondanks tot een grote, veelzijdige universiteit. De 'stille revolutie' van de jaren zestig zorgde voor ingrijpende hervormingen in de bestuursstructuur en de universiteit wierp haar pauselijk jasje af. De metamorfose is vandaag de dag compleet. Laval is een vijftal kilometer buiten het centrum van Québec gesitueerd en de moderne campus beslaat een paar hectaren. Sinds 1989 heeft de universiteit per jaar een populatie van 35.000 à 37.000 studenten. De universiteit van Montréal is daarentegen een stuk kleiner en staat minder goed aangeschreven.

Studeren in Québec

In de stad Québec leeft de geschiedenis. Oude, smalle straatjes met kinderkopjes, kleine winkeltjes en huisjes, magistrale antieke gebouwen en een sfeervolle, ommuurde stadskern die uitkomt op een boulevard, vanwaar je de diepte intuït naar de rivier St-Laurent. Québec is de onbetwiste culturele hoofdstad en het pronkstuk van de gelijknamige provincie, en is daarmee een uitzondering tussen de talloze eenvoudige nieuwbouwdorpjes en -stadjes als Sherbrooke, die niet alleen Québec kenmerken, maar bijna geheel Canada.

Tussen de steden Québec en Sherbrooke mag dan een hemelsbreed verschil zitten, de campussen van beide universiteiten zijn bijna identiek. Canadese studenten wonen meestal thuis, ze delen met een of twee mede-studenten een appartementje in de stad, of ze wonen op de universiteitscampus. Met 36 ganggenootjes (alleen meisjes; de afdelingen waren strict gescheiden) deelde ik in Sherbrooke een keuken en drie douches; een uitstekende manier om in aanraking te komen met nieuwe mensen en nieuwe culturen. Behalve de Québécois telt de universiteit van Sherbrooke een flink aantal Afrikaanse en Franse studenten. Als je zo dicht op elkaar woont word je elke dag geconfronteerd met de uiteenlopende gewoontes van verschillende culturen. De Québécoises besteedden hun tijd bijvoorbeeld vooral aan hun studie, gingen in de weekends naar hun ouders en waren in de dagelijkse omgang erg op zichzelf. Buitenlandse studenten stonden minder goed bekend, omdat ze vaak te luidruchtig werden gevonden.

Recht tegenover het campusgebouw stond de Letterenfaculteit, beton tussen het beton, maar toch met een zekere sfeer: brede, donkere gangen met aan weerszijden de onvermijdelijke *lockers*, hier en daar een drinkfonteinje en ruime zalen, volgepropt met oude, bekraste schoolbankjes en met uitzicht op de heuvels. Een scherp contrast met het enigszins verouderde interieur vormden de ultramoderne computerzalen, ieder bemand met een dertigtal Pentiumcomputers, aangesloten op Internet en laserprinters.

Het universitair onderwijs in Canada heeft een heel andere structuur dan in Nederland. Na een middelbare school van vijf jaar en twee 'college'-jaren, betreedt de student op minimaal negentienjarige-jarige leeftijd de universiteit, om in te stromen in het driejarig *baccalauréat*-programma. De *bac* staat voor Nederlandse begrippen gelijk aan de propedeuse en de subfase A. Na de *bac* biedt de universiteit de student vervolgens de mogelijkheid verder te studeren middels het tweejarig *maîtrise*-programma. Pas in dit stadium begint wetenschappelijk onderzoek een duidelijke rol te spelen; studenten volgen seminars en schrijven een eindschrijft.

Slechts weinig studenten kiezen voor de *maîtrise* na de *bac*: studeren in Canada is duur. Beurzen en leningen worden onder strenge voorwaarden toegekend. De selectiecriteria zijn uiteraard de studieresultaten én het inkomen van de ouders. Veel studenten hebben noodgedwongen een bijbaantje maar de studievoortgang gaat bij de meesten voor alles.

Het *bac*-programma doet erg schools aan. Docenten geven bijvoorbeeld consequent huiswerk op. Bij een redactievak dat ik volgde mocht de beste student van de week zijn/haar gecorrigeerde artikel voorlezen aan de klas. Dit was dan een hele eer en na afloop werd er altijd enthousiast geklapt. Alle vakken zijn van gelijke duur en krijgen een gelijke waardering van vier studiepunten. De colleges duren standaard drie uur en er wordt in die tijd hoogstens een kwartier pauze gehouden. Veel studenten komen naar hun colleges en vertrekken weer zonder hun mond te hebben opengedaan. Ze onderhouden dan ook nauwelijks sociale contacten tijdens hun studie. Hun vrienden kennen ze veelal nog uit hun geboortedorp, en met elkaar reizen ze elk weekend naar hun ouders, wat voor sommigen wel zes uur rijden is. In het weekend is de campus dan ook doods en verlaten.

Taalperikelen

De taal die de Québécois spreken is officieel Frans, maar in de praktijk is het een boers dialect, dat bol staat van de anglicismen. Een paar voorbeelden: *freiner* (remmen) wordt *breaker*, *fête* wordt *party*, en je *chum* is je vriend. Ook maken ze veel taalfouten en gebruiken ze vreemde termen: een *char* (kar) is in Québec een auto, en in plaats van *la porte-entrouverte* praten ze over *la porte entre-fermée* (een halfdichtstaande deur in plaats van een halfopenstaande deur). En als een Québécois het heeft over *sa blonde* (zijn blondje), dan bedoelt hij daar doodgewoon zijn vriendin mee. Soms leiden de betekenisverschillen tot zeer komische situaties, maar ze kunnen ook enigszins gênant uitpakken. Zo kwam ik er door schade en schande achter dat *les gosses*, in het Frans een populair woord voor kinderen, in Québec testikels betekent.

Toch zijn de Québécois zeer trots op hun 'zuivere' taalgebruik, en proberen ze dat aan alle kanten te bewijzen. Het woord *hotdog* bijvoorbeeld, is veel te Amerikaans, dus dat wordt letterlijk vertaald met *chien chaud*. Vloeken gebeurt in Québec door middel van katholieke termen, een fenomeen dat stamt uit de tijd van de 'stille revolutie'. *Tabernac* (tabernakel) is bijzonder grof, evenals *calice* (miskelk) en *hostie*. De gemiddelde Québécois spreekt deze woorden dan ook niet zomaar uit, maar kort ze af tot *ta!*, *ca!* of *stie!*

Het merendeel van de Québécois is zeer gastvrij en vriendelijk, en hun cultuur bestaat uit meer dan alleen hun taal, in tegenstelling tot wat veel buitenlanders (inclusief de Engelstalig Canadezen) denken. Ze hebben hun eigen literatuur, TV-series, theaterproducties, muziek en cabaret. De geschiedenis van de Québécois is er niet alleen een van onderdrukking, maar van een volk dat zich ondanks een hard klimaat en de autoritaire houding van zowel de Engelsen als de katholieke kerk, staande heeft weten te houden en zich heeft ontwikkeld tot een groep met een eigen identiteit. Tijdens een verblijf in het land heb je dan ook niet zozeer het gevoel in Canada te zijn, als wel in Québec.